

А. Теличко, асп.

ДЕРЖАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. БАЖАНА В 1943–1949 РОКИ

Зроблено спробу проаналізувати державну діяльність М. Бажана під час його перебування на посаді заступника Голови РНК УРСР в 1943–1949 рр.

In the article we try to analyse statal activity of Mykola Bazhan during his co-heading of the Governmant of Soviet Ukraine 1943–1949.

Інтерес учених до вивчення діяльності конкретних осіб, які здійснили вагомий внесок у розвиток України в ХХ ст. постійно зростає. Різні аспекти життя та діяльності Миколи Платоновича Бажана (1904–1983) уже тривалий час приваблюють увагу вітчизняних дослідників. Натомість, майже не приділяється увага його державній діяльності. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження діяльності М. Бажана на посаді заступника Голови Раднаркому УРСР у 1943–1949 рр. Варто підкреслити, що окремі питання зазначеної проблеми висвітлювали у своїх працях як вітчизняні, так і зарубіжні вчені та літератори. Низку праць про М. Бажана видали Є. Адельгейм, З. Голубева, А. Щербак. Творчість М. Бажана високо оцінював відомий радянський ідеолог у галузі літератури О. Левада. Про державну діяльність М. Бажана відмічено у працях радянської критичної літератури (А. Лосев, С. Крижанівський, В. Євдокименко, В. Затонський, В. Коряк, О. Романовський, Ю. Мережко, В. Чубар, О. Досвітній, М. Семенко, М. Скрипник, С. Пилипенко, В. Залуга, С. Щупака й ін.). Державна діяльність М. Бажана розглядається у працях сучасних авторів історичних, літературних праць, мемуарної літератури (С. Пивовар, С. Кульчицький, Н. Костенко, Ю. Лаврінченко, В. Новиченко та ін.). До джерельної бази статті залучено архівні матеріали, мемуари, монографії, науково-критичні праці, статті газет і журналів.

Слід підкреслити, що на початку Великої Вітчизняної війни (1941–1945) М. Бажан проводив досить активну громадську діяльність. Протягом 1941–1943 рр. він редагував газету "За Радянську Україну!" – друкований орган Політичного управління Південно-Західного фронту. Діяльність М. Бажана на посаді головного редактора супроводжувалася активною громадянською позицією поета щодо безпосередньо подій війни, яка виявилася в активній організаторській діяльності, спрямованій на якомога чіткіший зміст друкованого видання. Окрім того, великі зусилля було спрямовано на залучення провідних представників української радянської інтелектуальної еліти до роботи над написанням статей, відогів та інших пропагандистських творів патріотичного характеру. Сам М. Бажан активно працював над створенням не тільки заміток редактора на шпальтах газети, а й над створенням основного матеріалу газети [5, с.132]. Поет розумів, що, залучивши до створення видання еліту творчої української інтелігенції, він отримав змогу не лише бути почутим і зрозумілим, а й отримати підтримку від влади [7, с. 27]. Безумовно, газета "За Радянську Україну!" відіграла певну роль у формуванні та підтриманні на високому рівні патріотичної свідомості українців, що перебували на території Української РСР та боролися з нацизмом у лавах радянського руху опору. І роль М. Бажана як головного редактора та координатора діяльності вищезазначеного друкованого органу була важливою і певною мірою зробила свій внесок у діяльність підпілля на території окупованої України.

Діяльність М. Бажана на посаді головного редактора газети "За радянську Україну!" не була обійденою увагою радянської влади. Після остаточного звільнення Української РСР розпочався процес відновлення влади як на місцях, так і в масштабах усієї країни. До республіканського уряду підбиралася кандидатура нових, енергійних людей, у тому числі з кіл творчої інтелігенції, які могли б відновити повноцінне життя в країні. Серед них

розглядалися особи О. Довженка, О. Корнійчука, М. Бажана, П. Тичини [6, с. 145].

Згодом, Указом Верховної Ради УРСР від 5 березня 1943 р. за підписом Голови ВР УРСР М. Гречухи Миколи Платоновича Бажана було призначено заступником Голови Ради Народних комісарів України з питань культури. На той час (з 1944 по 1947 рр.) РНК Української РСР очолював М. Хрущов; він же з 1938 по 1949 р. (з перервою з березня по грудень 1947 р., коли його заміщав Л. Каганович) був першим секретарем ЦК КП(б)У. Державна діяльність М. Бажана також як у М. Хрущова тривала до кінця 1949 р. Отже, це була одна із числених, спроб радянської політичної еліти, у тому числі М. Хрущова заохотити до державної діяльності представників української культури [9, арк. 49].

Нова робота вимагала максимального напруження всіх інтелектуальних і фізичних сил М. Бажана. Займаючись справами науки і культури на державній посаді, М. Бажан мав у своєму підпорядкуванні низку організацій та установ: Наркомат освіти, Наркомат здоров'я, Наркомат соціального забезпечення, Управління мистецтв, Правління кіноорганізації, Бюро кінопрокату, РАТАУ, Укрудіокомітет, Управління у справах фізичної культури, Комітет геодезії та картографії, видавництво Академії наук УРСР, творчі спілки: письменників, художників архітекторів, композиторів, відомство з культурних зв'язків із закордоном тощо. Окрім управлінської діяльності справами культури на вже звільненій території Української РСР до компетенції М. Бажана належали питання ідеологічної роботи з окупованими територіями України. Заступник Голови РНК УРСР опікувався питаннями інформаційного забезпечення населення цих районів радянською пресою та листівками. Так, щодня упродовж 1944 р. з літаків скидалося у ворожому тилу близько 50 тис. екземплярів звернень та 70 тис. примірників газет [9, арк. 70–78].

Першочерговим завданням своєї роботи М. Бажан вважав реставрацію системи радянської народної освіти, реалізація якого розпочалася з відбудови вищих навчальних закладів і шкіл. Було розпочато процес повернення (реєвакуації) закладів вищої та середньої освіти з Казахської РСР та РСФРР. Найбільше проблем існувало у справі відновлення початкової та середньої освіти [6, с. 146–147]. В організації шкільної освіти все доводилося починати практично з нуля. З перших днів роботи було поставлено питання про створення нових підручників для школи, які б відповідали потребам радянської освіти, та забезпечення української школи приміщеннями і педагогічними спеціалістами.

Перемоги на фронті та визволення України дали інтелектуальній надію на лібералізацію громадсько-політичного життя радянського суспільства. Група українських письменників – П. Тичина, М. Рильський, М. Бажан, Ю. Яновський, О. Довженко у співдружності з академіком АН УРСР О. Булаховським, підтримані М. Хрущовим, працювали над проектом створення правопису української літературної мови. М. Бажан висунув пропозиції для зміцнення статусу української мови і робив усе можливе, щоб вітілити її у життя.

Крім того, М. Бажан використовував надані йому повноваження також для відстоювання національного репертуару в театрах республіки. Він, зокрема, пропонував

створити окремий репертком (Комітет з питань репертуару театрів УРСР), який міг би відстоювати інтереси українського театру [6, с. 147]. Будучи досвідченим лібретистом (цікавий його переклад лібрето опери Модеста Мусоргського "Хованщина", створений у 1962 р.), він намагався максимально українізувати оперний репертуар, вважав за потрібне розширити перекладацьку діяльність з російської мови на українську лібрето найвідоміших російських опер, таких як "Іван Сусанін" тощо [4, с. 87].

Одним з важливих питань, якими опікувався М. Бажан, була музейна справа. Облік музейних цінностей, а також контроль за їх збереженням за умов, які склалися внаслідок евакуації у період німецько-радянської війни, виявилися досить складною справою. Ще гіршим було становище з музейними експонатами, які були вивезені до Німеччини, чи пограбовані мародерами. Головну увагу було зосереджено на відновленні та віднайдненні передусім великих музейних зібрань. Під наглядом М. Бажана комплектувалися шевченківські фонди, на основі яких утворювався державний музей Шевченка [6, с. 147].

М. Бажан забезпечував краще адміністративне, соціально-культурне становище республіканської академії та її інститутів, використовуючи всі зв'язки і повноваження намагався зрівняти її у правах із союзною академією. З питання про ліміти для інтелігенції він спеціально зустрічався з А. Мікояном. Результатом зустрічі стало підвищення лімітів для української радянської інтелігенції і поліпшення технічного забезпечення Академії наук УРСР у післявоєнні часи. Академія наук Української РСР була об'єктом державної діяльності М. Бажана. З 1940-х рр. він намагався впливати на стан її справ, які не обмежувалися розвитком суспільних наук, літератури та мистецтва. Заснований О. Богомольцем Інститут клінічної фізіології АН УРСР, який у роки війни надавав допомогу в забезпеченні переливання крові, М. Бажан підтримував на урядовому рівні.

Досі невідомим фактом у дослідженнях державної діяльності Миколи Платоновича залишалася його участь у роботі й досягненнях Українського товариства культурного зв'язку із закордоном (УТОКЗ). Ця організація була заснована в Києві у 1934 р. і підпорядковувалася секретаріату заступника Голови РНК УРСР Д. Мануїльському [9, арк. 2–3].

У довідці про роботу УТОКЗ у часи війни містяться матеріали, що засвідчують скрутне його становище. За свідченнями керівника УТОКЗ В. Михайленка: "З початку Вітчизняної війни УТОКЗ знаходився в евакуації разом з іншими республіканськими органами. Його штат у 1941 р. був цілком скорочений і тільки у другій половині 1943 р. було дозволено укомплектувати організацію із трьох осіб. На 1944 р. штат УТОКЗ затверджено в кількості 22 осіб разом з обслуговуючим персоналом. Робота УТОКЗ у дні війни обмежувалася організацією та відправкою за кордон літературних матеріалів, які висвітлювали боротьбу українського народу із фашизмом та пропагували українську культуру за кордоном". Матеріали надсилалися 35-м зарубіжним кореспондентам у країнах Європи. Усього через організацію за період війни було передано 28 тис. одиниць матеріалів. Крім того, УТОКЗом було передано Всеславянському комітету для передачі у Західну Європу понад 75 оригіналів статей та листів [9, арк. 29]. За свідченням В. Михайленка: "В організації та підготовці матеріалів УТОКЗ мав опір на широкий авторський колектив з української інтелігенції. За час війни до організації поступили матеріали від українських письменників П. Тичини, М. Бажана, М. Рильського, В. Сосюри, А. Головка, І. Ле, П. Панча, Л. Первомайського, Ю. Смолича та ін.". Збір матеріалів не обмежувався вищезазначеними постатями, до нього були залучені також академіки АН УРСР, наукові співробітники і працівники українського мистецтва [9, арк. 33–34].

Після завершення Великої вітчизняної війни М. Бажан здійснив значну кількість офіційних візитів: до Варшави, Праги, Софії – разом з іншими урядовцями представляючи республіку. У Варшаві відбулася зустріч Миколи Бажана з державними та літературними діячами, зокрема: Борейшею, Путраментом, Грошем; у Празі він брав участь у нараді слов'янських комітетів; у Болгарії – у святкуванні 70-річчя визволення від турецького іга.

Наприкінці 1945 – на початку 1946 р. у складі делегації УРСР разом із наркомом закордонних справ Д. Мануїльським М. Бажан узяв участь у I сесії Генеральної Асамблеї ООН у Лондоні, де виступав з питання репатріації біженців та інших категорій населення, що змогли потрапити за кордон у період другої світової війни. Головна увага приділялася репатріації до СРСР осіб, які були причетні до антирадянської діяльності. Зокрема, члени радянської делегації вимагали репатріації С. Бандери з метою його засудження та покарання на території Радянського Союзу, проте безуспішно [3, с. 102]. Удруге М. Бажан відвідав Велику Британію у 1947 р. Він був членом делегації депутатів Верховної Ради СРСР. Після двох відвідів Великої Британії Микола Платонович видав нову поетичну збірку "Англіїські враження" (1948), де висловлював своє критичне ставлення до суспільного та політичного ладу Великої Британії [8, с. 237].

М. Бажан прийшовши до уряду, сподівався на широку реформаторську діяльність після німецько-радянської війни. У сфері культури і науки він був компетентним, професійно обізнаним, здатним ініціативно і наполегливо працювати. Наміри М. Бажана успішно реалізовувалися під час Великої Вітчизняної війни. Проте подальші політичні погляди поета не збіглися з вимогами радянської партійно-державної ідеології.

У 1944–1945 рр. демократичні погляди, критичне переосмислення досвіду минулого поширювалося в середовищі інтелігенції й молоді. Ці процеси також поширювалися у партійно-державній номенклатурі. Як зазначають сучасні дослідники, у нарисах нової програми партії, яку планувалося підготувати до кінця 1947 р., мали місце пункти, які передбачали обмежене перебування на керівних виборних партійних посадах, змагальність кандидатів у депутати при виборах на всіх рівнях рад, неприпустимість підміни політичного керівництва адміністративним та інші положення, які ведуть до демократизації партії і суспільства. Цим ідеям у той час не вдалося реалізуватися у принципі діяльності політичних інститутів. Пошук шляхів демократизації життя, оптимальної моделі післявоєнної економіки виявився невчасним і був припинений (керував роботою над проектом А. Жданов).

У 1946 р. вийшли постанови ЦК ВКП(б) "Про журнали "Звезда" і "Ленинград", "Про репертуар драматичних театрів заходи щодо його поліпшення" (аналогічні постанови були прийняті й в Україні), що забороняли вживати інформацію, яка не відповідала радянській ідеології. З цих постанов брали початок нові репресії до творчої інтелігенції. З відповідальних посад режим усунув людей з більш-менш радикальними поглядами. У 1949 р. було сфабриковано "ленінградську справу". Готувався розгром московської парторганізації, – "Справа лікарів", "справи" молодіжних груп, переслідування вчених і письменників – усе це свідчило про наступ реакції. Після початку в Україні нової хвилі репресій проти інтелігенції ("жданівщина") відбулися зміни у її партійному керівництві. Замість Микити Хрущова КП(б)У очолив Лазар Каганович. Протягом дев'яти місяців, коли Л. Каганович перебував в Україні (з березня по грудень 1947 р.), напруженість політичної атмосфери у столиці досягла критичної межі. Ідеологічна догма загострення класової боротьби спрацювала знову. Розпочалися пошуки "ворогів народу" під гаслом боротьби з "буржуазним націоналізмом". М. Бажану, який завідував справами науки і культури, було замовлено теоретично обґрунтува-

ти зміну курсу, створити ідеологічний репресивний механізм. М.Бажан виконав "соціальне замовлення". Зокрема, наприкінці року, за кілька днів до відкриття Л. Кагановича, він закінчив роботу над нарисом "До кінця розгромити і викоринити рештки буржуазно-націоналістичної ідеології". У грудні 1947 р. його було надруковано одночасно у газеті "Радянська Україна" й видано окремою брошурою в Українському видавництві політичної літератури. Нарис засуджував історичні концепції і державотворчу діяльність М. Грушевського. Гостро критикуючи ідеї М. Грушевського і В. Винниченка, автор звинувачував їх у "буржуазному націоналізмі". М. Бажан критикував "реакційні" антропологічні, чи етнологічні розвідки Ф. Вовка та І. Гашпара; справа в тому, що до цих теорій зводився весь зміст наукових історико-етнографічних досліджень таких визначних українських учених як Володимир Антонович і Михайло Грушевський. Внаслідок цього радянські ідеологи розглядали всю українську історичну науку як складову українського "буржуазного націоналізму". Усе відносилось до однієї націоналістичної тенденції: від Володимира Антоновича – до Михайла Грушевського, від Михайла Грушевського – до його наступників, до яких автор зарахував не тільки Дмитра Донцова, а й "ворогів народу – Миколу Скрипника і "скрипниківців". Звинувачення висувалося також проти тодішньої художньої літератури. Нарис завершувався відвертою похвалою репресивної доповіді А. Жданова про журнали "Звезда" і "Ленинград" [1, с. 3–17].

У 1946 р. М. Бажан був обраний депутатом Верховної Ради СРСР від Тульчинського виборчого округу. У 1947 р. його обрано депутатом Верховної Ради УРСР від Варварівської виборчого округу [10, арк. 6–15]. Проте у 1949 р. М. Бажан завершив державну діяльність. Зміст нарису "До кінця розгромити і викоринити рештки буржуазно-націоналістичної ідеології" протирічив власним ідеологічним поглядам його автора, що стало причиною відставки з депутатської посади. М. Бажан відмовився від подальшого написання подібного роду "соціальних замовлень", які під примусом партійно-державної номенклатури був змушений

виконувати протягом другої половини 1940-х рр. Дійшовши висновку про те, що від урядової посади слід відмовитися, поет зробив рішучий крок. Наприкінці серпня 1949 р., перед поїздом до м. Веймар на 200-річчя від дня народження Й. Гете, М. Бажан подав заяву про відставку, і через місяць, навесні 1949 р., його прохання було задоволене [6, с. 159].

У 1951 р. М. Бажан видав збірку до 300-річчя воз'єднання України з Росією "Біля Спаської вежі". Новою збіркою М. Бажан намагався продекларувати політичну лояльність, для того, щоб мати можливість займатися творчою та науковою діяльністю [2, с. 58].

Отже, протягом шести років (1943–1949) М. Бажан займав найвищу в радянській Україні посаду у сфері культури – заступника Голови РНК УРСР з питань культури та літератури. Урядова діяльність припала на період міжнародного самоствердження УРСР, тому він неодноразово брав участь у сесіях ООН та міжнародних конференціях. Також М. Бажан опікувався питаннями становлення середньої шкільної освіти, реєвакації вищих навчальних закладів, у відновленні мережі закладів медичної допомоги тощо. Можна стверджувати, що перебуваючи на посаді заступника Голови РНК УРСР Микола Бажан зробив великий внесок у відновлення належного функціонування системи освіти та культури в Україні.

1. Бажан М. До кінця розгромити і викоринити рештки буржуазно-націоналістичної ідеології. – К., 1947; 2. Бажан М. Думи і спогади. – К., 1982; 3. Гринько Д. Пліч-о-пліч з своїми героями // Майстер карбованого слова. – К., 1964; 4. Каспаров М. Очерк історії європейського стиха. – М., 1989; 5. Косарик Д. Наш полковий комісар // Карбованих слів володар. – К., 1988; 6. Костенко Н. Микола Бажан. Життя. Творчість. Особливості віршовістики. – К., 2004; 7. Ливовар С. Погляди М. Бажана на історію української державності в контексті партійно-державної ідеології в УРСР (1940-ві роки) // Вісник київського університету. – К., 2003. – № 65; 8. Суворовцев Ю. Поетизм Миколи Бажана. – М., 1970; 9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 2, оп. 7, спр. 10; 10. Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України. – Ф. 535, оп. 1, спр. 148.

Надійшла до редколегії 18.01.06

Н. Шевченко, канд. іст. наук

ПАРЛАМЕНТ У РАННЬОСТЮАРТІВСЬКІЙ АНГЛІЇ: СПРОБА ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ БРИТАНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЧНОЇ ДИСКУСІЇ ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Проаналізовано основні підходи, запропоновані британськими істориками до вивчення Парламенту ранньостюартівської Англії. Особливу увагу приділено аналізу так званого ревізійністського виклику 1970-х – середини 1980-х рр.

The author analyzes several approaches offered by British historians in studying of Early Stuart Parliament. Special attention is paid to the so called "revisionist challenge" of 1970 – mid-1980-s.

Британська історіографія традиційно займає одне із провідних місць у світовій історичній науці, здійснюючи помітний вплив на світовий історіографічний процес. Особливо показовим є шлях, який пододала британська історична наука протягом другої половини ХХ ст. Найважливішими його етапами можна визначити: подолання гострої методологічної кризи, викликані розчаруванням у пізнавальних можливостях ліберальної (вігської) методології історичних досліджень, поширення концептуальних засад біхейвіористської політичної науки, математизованої економічної історії, вплив " нової " історіографії, яка розбудовувалася на засадах скієнтизму та об'єктивізму, утвердження міждисциплінарного підходу у вивченні минулого, та, зрештою, зміна світоглядних цінностей у товаристві істориків, зумовлена новими процесами в інтелектуальній культурі країн Західної Європи повоєнного періоду. Усе це вплинуло на організаційні засади британського академічного історичного знання в цілому, та на його структурні компоненти і, зокрема, сприяло відро-

дженню інтересу до політичної історіографії, оновленню її методологічного інструментарію тощо.

В останній третині ХХ ст. процес нагромадження та систематизації знань з історії англійського парламенту першої половини XVII ст. відбувався швидкими темпами. Це можна пояснити як традиційно високим інтересом британських науковців до розробки проблематики Англійської революції, так і тими новітніми тенденціями, про які йшлося вище. Стрімкий розвиток знань з історії англійського Парламенту ранньомодерного часу став можливим внаслідок інституційного оформлення в межах британської політичної історіографії нового напрямку – адміністративної історії. Предметом її дослідження стала загальна схема і принципи управління в конкретно-історичні епохи, а об'єктом уваги виступала історія становлення та розвитку окремих державних інститутів і дослідження "соціального портрету" управлінців [10, с. 24; 26]. Таким чином владні структури перетворювалися на об'єкт уваги не тільки власне політичної, але й соціальної, економічної, інтелектуальної історіографії тощо.